

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi

The Journal of International Social Research

Cilt: 10 Sayı: 50 Volume: 10 Issue: 50

Haziran 2017 June 2017

www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581

KUR'AN'I KERİM'E GÖRE HZ. İBRAHİM'İN KURBAN ETMEK İSTEDİĞİ OĞLU MESELESİ THE SON WHOM PROPHET ABRAHAM SOUGHT TO SACRIFICE ACCORDING TO QURAN

Necdet ÜNAL*

Öz

Hiz. İbrahim, üç semavi dinin mensuplarıncı da ortak bir değer olarak kabul edilmektedir. O'nun kurban etmek istediğı oğlunun Hiz. İbrahim mi yoksa Hiz. İshak mı olduğu hususu, halen devam eden bir tartışmadır. İslam'da bunun Hiz. İsmail olduğu genel olarak kabul görürken Yahudilikte ise bunun Hiz. İshak olduğuna inanılmıştır. İşte bu çalışmada biz, bu konuyu özellikle Kur'an'ı Kerim'deki ilgili ayetlerin bağlamı ve delaleti açısından ele alarak değerlendireceğiz. Yeri geldikçe Kitab'ı Mukaddes'e de başvuracağımız bu çalışmamızı, ulaştığımız sonucu paylaşarak tamamlayacağız.

Anahtar Kelimeler: Kur'an, Tefsir, Kurban, Hiz. İbrahim, Hiz. İsmail, Hiz. İshak.

Abstract

Prophet Abraham is accepted as a common value for the followers of three Abrahamic religions. And there is an ongoing discussion whether it was Ismail or Ishaq whom Prophet Abraham sought to sacrifice. He is believed to be Ismail in Islam whereas he is believed to be Ishaq according to Judaism. In this study, we will discuss this issue in the context of the verses of Quran. We will also examine the verses of the Bible wherever needed, and will share the findings at the end.

Keywords: Quran, Exegesis, Sacrifice, Prophet Abraham, Ismail, Ishaq.

Giriş

Hiz. İbrahim gerek Yahudilik, gerek Hristiyanlık ve gerekse de İslam dini için ortak bir değer ve önemli bir şahsiyettir. O'nun bir oğlu olan Hiz. İsmail Arapların ve dolayısıyla Hiz. Muhammed'in atası; bir diğeri oğlu Hiz. İshak ise Hiz. İsa da dâhil olmak üzere İsrail oğullarının peygamberlerinin atası olarak bilinmektedir. Böylesine önemli bir zat olan Hiz. İbrahim ve oğulları, Kur'an'ı Kerim'de önemli bir yer tutmaktadır. Nitekim Kur'an'da Hiz. İbrahim ismi altmış dokuz (Abdülbâkî, 1986: 1-2), Hiz. İsmail ismi on iki (Abdülbâkî, 1986: 33-34) ve Hiz. İshak ismi de on yedi (Abdülbâkî, 1986: 347) yerde geçmektedir.

Hiz. İbrahim ile ilgili olarak Kur'an'ı Kerim'de anlatılanlara bakıldığında O'nun, ilahi iradeye teslim olarak oğlunu kurban etme ve oğlunun da aynı şekilde bir teslimiyet içerisinde kurban olmayı kabul etme noktasında en küçük bir tereddüt bile izhar etmedikleri görülür. Bir beşer olarak insanın hayal dünyasının bile sınırlarını zorlayan, kullukta kemali ve zirveyi gösteren bu teslimiyette, oğlunu kurban etmeyi göze alan Hiz. İbrahim olduğu hususunda herhangi bir tartışma yoktur. Fakat böylesi bir teslimiyet içerisinde kurban olmayı kabul edip babası Hiz. İbrahim'e de elinden geldiğince bu konuda yardımcı olan oğlun Hiz. İsmail mi yoksa Hiz. İshak mı olduğu hususunda farklı görüşler vardır.

Kurban olan çocukla ilgili olarak süregelen bu tartışmanın arka planında Yahudi ve Müslümanların, kurban olma şerefini kendi atalarına ait bir şeref olarak görmeleri şeklinde siyasi bir sebepten söz edilmektedir. En az bunun kadar önemli olan bir diğeri sebep ise Kur'an'ı Kerim'de kurban olayının anlatıldığı ayetlerde, konunun bizzat isimle değil de zamirlerle geçmiş olmasıdır. İşte bu çalışmamızda biz Hiz. İbrahim'in kurban etmek istediğı oğlu ile ilgili olarak günümüze kadar devam etmiş olan bu tarihi tartışmayı ele alacağız. Konuyla ilgili olarak Kur'an'ı Kerim'deki ayetlerin bağlamına, işaret ettikleri inceliklere dikkati çekerek yer yer Kitab'ı Mukaddes'teki ilgili kısımlara da müracaat etmek suretiyle bir değerlendirme yapmaya ve bir sonuca ulaşmaya çalışacağız.

1. Hiz. İbrahim'in Kurban Hadisesi İle İlgili Ayetler

Hiz. İbrahim'in oğlunu kurban etme hadisesi, Kur'an'ı Kerim'in Saffat suresinde oldukça detaylı diyebileceğimiz bir şekilde anlatılmaktadır. Söz konusu ayetler mealen şöyledir:

"(İbrahim) Dedi ki 'ben Rabbime gideceğim. O beni doğru yola iletacaktır. Rabbim bana salihlerden bir çocuk ver'. O'nu halim bir erkek çocukla müjdeledik. Çocuk O'nun yanında koşma çağına ulaşınca O'na 'Yavrum! Ben uykuda seni boğazladığımı görüyorum; bak, ne dersin?' 'Babacığım sana emredileni yap. İnşallah beni sabredenlerden bulacaksın' dedi. İkisi de böylece teslim olup (kurban etmek üzere) çocuğu alm üzerine yıkınca biz O'na 'Ey İbrahim diye seslendik. 'Sen rüyayı doğruladın. Biz güzel davranışta bulunanları böyle mükâfatlandırırız'. Gerçekten bu apaçık

* Doç. Dr., Trakya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri, Tefsir Anabilim Dalı, necdetunal@trakya.edu.tr.

bir imtihanı ve fide olarak O'na büyük bir kurbanlık verdik. Sonra gelenler arasında O'na (iyi bir ün) bıraktık. İbrahim'e selam olsun. İşte biz güzel davranışta bulunanları böyle mükâfatlandırırız. Şüphesiz O, bizim mümin kullarımızdandı. Biz O'na İshak'ı iyilerden bir peygamber olarak müjdeledik. O'na da İshak'a da bereketler verdik. O ikisinin neslinden iyilik eden de var kendisine açıkça zulmeden de". (Saffat: 37/99-113. (99) وَقَالَ إِنِّي ذَاهِبٌ إِلَىٰ رَبِّي سَيِّدِينَ (100) فَبَشَّرْنَاهُ بِغُلَامٍ حَلِيمٍ (101) فَلَمَّا بَلَغَ مَعَهُ السَّعْيَ قَالَ يَا بُنَيَّ إِنِّي أَرَىٰ فِي الْمَنَامِ أَنِّي أَذْبَحُكَ فَانظُرْ مَاذَا تَرَىٰ قَالَ يَا أَبَتِ افْعَلْ مَا تُؤْمُرُ سَتَجِدُنِي إِن شَاءَ اللَّهُ مِنَ الصَّابِرِينَ (102) فَلَمَّا أَسْلَمَا وَتَلَّهُ لِلْجَبِينِ (103) وَنَادَيْنَاهُ أَنْ يَا إِبْرَاهِيمُ (104) قَدْ صَدَّقْتَ الرُّؤْيَا إِنَّا كَذَلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ (105) إِنَّ هَذَا لَهُوَ الْبَلَاءُ الْمُبِينُ (106) وَفَدَيْنَاهُ بِذَبْحٍ عَظِيمٍ (107) وَتَرَكْنَا عَلَيْهِ فِي الْآخِرِينَ (108) سَلَامٌ عَلَىٰ إِبْرَاهِيمَ (109) كَذَلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ (110) إِنَّهُ مِنْ عِبَادِنَا الْمُؤْمِنِينَ (111) وَبَشَّرْنَا هَارُونَ بِإِسْحَاقَ نَبِيًّا مِنَ الصَّالِحِينَ (112) وَبَارَكْنَا عَلَيْهِ وَعَلَىٰ إِسْحَاقَ وَمِنْ ذُرِّيَّتِهِمَا مُحْسِنٌ وَظَالِمٌ لِّنَفْسِهِ مُبِينٌ (113)

Kur'an'ı Kerim'deki bu ve benzeri ayetlerden anlaşıldığına göre tevhit inancının mücadelesini veren Hz. İbrahim, kavminin tevhit inancına yanaşmadığını gördüğünde Allah yolunda hicret ettiğini söyleyerek onlardan uzaklaşmıştır (Buradaki yolculuk ve gidiş ile ilgili olarak kaynaklarda geçen bazı bilgiler şöyledir: Bu yolculuk mekânla değil de nefisle ilgili bir yolculuktur Bkz. Seyyid Kutub, 1412/1992: V, 2994. Bu yolculuk Allah'tan başkasına kulluk etmekten uzak olmak için yapılmış yeryüzündeki ilk hicrettir. Bkz. İbn Âşûr, 1984: XXIII, 146. Bu gidiş Irak'tan Şam'adır. Bkz. İbn Ebî Zemenin, 2002: IV, 65; el-Hâzin, 1415/1994: IV, 21. Bu gidiş Nemrut'un memleketi Babil'den Şam'adır. Bkz. Ebû Hayyân, 1420/1999: IX, 115; es-Seâlibî, 1997: V, 41. Bu gidiş Mısır'adır. Bkz. Ebû Hayyân, 1420/1999: IX, 115. Bu gidiş Kenan ilindeki Harran'adır. Bkz. İbn Âşûr, 1984: XXIII, 46). Sonrasında ise Allah'tan salih bir çocuk istemiş ve Allah da kendisine yumuşak huylu bir erkek çocuk vermiştir.

Bu çocuk; kendisiyle beraber yürüyüp koşacak çağa vardığında, onu rüyasında kurban ettiğini görmüş ve bu durumu kendisine anlatarak ne düşündüğünü sormuştur. Çocuk; babasına rüyasında gördüğünü yapmasını yani kendisini kurban etmesini, bu konuda Allah'ın izniyle sabırlı olup herhangi bir zorluk çıkarmayacağını söylemiştir. Böylece baba ve oğul, Allah'ın buyruğuna tamamen teslim olmuşlardır. Hz. İbrahim, oğlunu kurban etmek üzere tam yere yatmış fakat bu sırada Allah; onu çetin bir imtihanla sınadığını, oğlunu kurban etmekten vazgeçmesini ve oğlunun yerine büyük bir koçu kurban etmesini söylemiştir.

2. Kurban'ın Kim Olduğu Hususundaki Görüşler

Öncelikle şunu hemen belirtelim ki tefsir kaynaklarına baktığımızda, kurbanın Hz. İsmail veya Hz. İshak olduğuna dair muhtelif rivayetler ve görüşler vardır (Bkz. Mücahid, 1989: 569; Mükatil, 1423/2002: III, 614; et-Taberî, 2000: XXI, 72, 79-85; es-Sa'lebî, 2002: VIII, 149 vd.; el-Kuşeyrî, ts.: III, 238; ez-Zemahşerî, 1407/1987: IV, 56 vd.; İbnü'l-Cevzî, 1422/2001: III, 546 vd.; er-Râzî, 1420/1999: XXVI, 346 vd.; el-Kurtubî, 2003: XV, 99 vd.; en-Nesefî, 1419/1998: III, 132; el-Hâzin, 1415/1994: IV, 22; Ebû Hayyân, 1420/1999: IX, 119; İbn Kesîr, 1999: VII, 27; es-Suyûtî, ts.: VII, 102 vd.; İbnü'l-Hatîb, 1964: I, 548; Derveze, 1383/1963: IV, 221; Komisyon, 2009: 449; el-Hicâzî, 1413/1992: III, 217). Reşit halifelerin ve sahabilerin de aralarında bulunduğu pek çok zevatın bir kısmının Hz. İsmail'i ve bir kısmının da Hz. İshak'ı kurban olarak kabul ettikleri anlaşılmaktadır.

Kurbanın Hz. İsmail olduğunu düşünenler arasında Hz. Ebu Bekir, Hz. Ali, Abdullah b. Selam, Abdullah b. Ömer, Abdullah b. Abbas, Ebu Hureyre, Ebu't-Tufeyl, Saîd b. Cübeyr, Şa'bi, Muaviye, İkrime, Hasan Basri, Mücahid, Şa'bi, Muhammed b. Kab el-Kurazî, Kelbi, Saîd İbnü'l-Müseyyeb, Dahhak ve Ahmed b. Hanbel gibi isimler yer almaktadır (Bkz. el-Hâzin, 1415/1994: IV, 22; İbn Kesîr, 1999: VII, 34; Nizamüddin en-Nisâbü'rî, 1416/1995: V, 570).

Kurbanın Hz. İshak olduğunu düşünenler arasında ise Hz. Ömer, Hz. Ali, Abdullah b. Mesud, Abbas b. Abdulmuttalib, Abdullah b. Abbas, Ebu Hureyre, Katade, İkrime, Hasan Basri, Saîd b. Cübeyr, Mücahid, Şa'bi, Mesruk, Zuhri, Atâ, Mukatil, Süddî, ve Kabu'l-Ahbar gibi isimlerin olduğu görülmektedir (ez-Zeccâc, 1968: IV, 311; İbn Ebî Hâtim, 1419/1998: X, 3223; el-Hâzin, 1415/1994: IV, 22; Ebû Hayyân, 1420/1999: IX, 119).

Bu iki gruptaki isimlere bakıldığında, Abdullah b. Abbas gibi kurbanın hem Hz. İshak hem de Hz. İsmail olduğuna dair her iki yönde de kendisinden rivayette bulunmuş kişilerin bulunması dikkati çekmektedir (Hz. İbrahim'in kurban edeceği oğlunun Hz. İsmail olduğuna dair İbn Abbas'tan gelen rivayetler için bkz. Ebu Abdillâh en-Nisâbü'rî, 1990: II, 468, 604, 605. Hz. İbrahim'in kurban edeceği oğlunun Hz. İshak olduğuna dair İbn Abbas'tan gelen rivayetler için bkz. Ebu Abdillâh en-Nisâbü'rî, 1990: II, 608). Meşhur müfessirlerden birisi olan Taberî, kurbanın kesinlikle Hz. İshak olduğunu ve İbn Kesir de kurbanın Hz. İsmail olduğuna savunmaktadır. Celalettin es-Suyuti ise ortada durmuş ve herhangi birisini savunur pozisyonda olmamıştır (Bu hususta bkz. Mevdûdî, 1997: V, 32).

3. Kur'an Ayetleri Bağlamında Kurbanın Kim Olduğuna Dair İşaretler

Hz. İbrahim'in oğlunu kurban etmesi ile ilgili olarak Kur'an'ı Kerim'de geçen ayetlerde kurban edilen çocuğun ismen zikredilmemesi ve zamirlerle anlatılmış olması, söz konusu çocuğun Hz. İsmail mi yoksa Hz. İshak mı olduğu hususunda farklı görüşlerin ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Konunun açıklığa kavuşturulabilmesi için kurban olayının anlatıldığı yukarıdaki ayetler ile konuyla ilgili diğer ayetlerin bir

arada ve Kuran bütünlüğü çerçevesinde değerlendirilmesi önem arz etmektedir. İşte bunun için biz, özellikle konumuzla ilgili ayetleri ve onların bağlamlarını ele almak suretiyle Kur'an'ı Kerim'in, Hz. İbrahim'in hangi oğlunun kurban edildiğine işaret ettiğini ve bu husustaki makuliyeti ortaya koymaya çalışacağız.

Hz. İbrahim'in oğlunu kurban etmesine doğru giden süreç, aslında bir duasında Allah'tan kendisine salih bir evlat vermesi hususundaki candan yakarışı ile başlamıştır. Nitekim Hz. İbrahim'in "...ya rab beni salihlere kat" (Şuara: 26/83. رَبِّ هَبْ لِي حُكْمًا وَالْحَقِّقِي بِالصَّالِحِينَ) diye dua etmiş olduğu ve aynı duayı "rahmetinle beni salih kullarına kat" (Neml: 27/19. وَأَدْخِلْنِي بِرَحْمَتِكَ فِي عِبَادِكَ الصَّالِحِينَ) diye Allah'a yalvarmış olan Hz. Süleyman'ın da yapmış olduğu görülmektedir. Bu dualardan anlaşıldığına göre salihlerden olmak, Kur'an'ı Kerim'de kulların elde edebileceği makamların en kıymetlilerindendir (Bkz. er-Râzî, 1420/1999: XXVI, 345). Zira Hz. İbrahim, aynı şeyi çocuğu için de isteyerek "Ya rab bana salihlerden bir çocuk ver" (Saffat: 37/100. رَبِّ هَبْ لِي مِنَ الصَّالِحِينَ) diye dua etmiştir.

Hz. İbrahim'in Allah'tan bir çocuk ihsan etmesini dileyerek salih bir evlat istemesi, onun çocuğunun bulunmaması halinde makul ve yerinde olur. Çünkü onun bir çocuğu olsaydı, bir çocuk talep etmezdi. Zira bu, olanı yeniden istemek olurdu. Dolayısıyla bu duayı yaptığı sırada Hz. İbrahim'in henüz herhangi bir çocuğunun olmadığı anlaşılmaktadır. Çünkü çocuğu olan bir kişinin, kendisinin zaten çocuğu olduğu bir sırada halisane duygularla duasında bir çocuk istemesi, pek de anlaşılabilir bir durum değildir.

Ayette geçen "salihlerden bir çocuk" ifadesi de onun tek bir çocuk istediğini ifade eder. "Salihlerden" ifadesinin başındaki "من" ba'diyet bildirir. Badiyetin de en alt derecesi tek olmaktır. Buna göre Hz. İbrahim'in bu duası, onun tek bir çocuk istediğini gösterir. Böyle bir istekte bulunmak da ortada çocuk diye bir şey yokken olabilir. Böylece Hz. İbrahim'in bu duayı ilk kez çocuk istediğinde yaptığı kesinleşir (Bu hususta bkz. er-Râzî, 1420/1999: XXVI, 347).

Hz. İbrahim'in duasında istediği bu çocuğun, ilk çocuğu dışında bir çocuk olması, sadece ve sadece önceki çocuğunun salihlerden birisi olmaması durumunda söz konusu olabilir. Böyle bir kabulde ise O'nun, "Ya rab bana salihlerden bir çocuk ver" (Saffat: 37/100. رَبِّ هَبْ لِي مِنَ الصَّالِحِينَ) şeklindeki duasından, ilk çocuğunun böyle salih bir çocuk olmadığı ve kendisine salihlerden bir çocuk vermesi için Allah'a yalvardığı anlaşılacaktır. Bu durumda ise Hz. İbrahim'in çocukları olarak peygamberlik şerefine ulaşan ve Kur'an'ı Kerim'de kendilerinden övgüyle bahsedilen (Bkz. Enam: 6/86. وَإِسْمَاعِيلَ وَالْيَسَعَ وَيُوشَعَ وَحُوطًا وَكَانَ فَضْلًا عَلَى الْعَالَمِينَ , Meryem: 19/54. وَهَبْنَا لَهُ إِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ نَافِلَةً وَكَانَ جَعْلًا , Enbiya: 21/72. وَادْخُلْنَا فِي الْكِتَابِ إِسْمَاعِيلَ إِذْ كَانُ صَادِقَ الْوَعْدِ وَكَانَ رَسُولًا نَبِيًّا. Meryem: 19/54. وَهَبْنَا لَهُ إِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ وَجَعَلْنَا فِي ذُرِّيَّتِهِ النُّبُوَّةَ وَالْكِتَابَ وَأَتَيْنَاهُ آجْرَهُ فِي الدُّنْيَا وَإِنَّهُ فِي الْآخِرَةِ لَمِنَ الصَّالِحِينَ , Ankebut: 29/27. صَالِحِينَ , Sad: 38/45. وَادْخُلْنَا عِبَادَنَا إِبْرَاهِيمَ وَإِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ أُولِي الْأَيْدِي وَالْأَبْصَارِ) Hz. İsmail veya Hz. İshak'tan hangisi ilk çocuk olarak kabul edilirse edilsin, O'nun salihlerden olmadığı sonucu ortaya çıkacaktır ki bu, kabul edilebilir bir durum değildir (Bu hususta daha geniş bir değerlendirme için bkz. Öztürk, Mahmut, *Peygamberlerin Aile Bireyleriyle İmtihanı*, Elif Matbaası, Şanlıurfa 2016, 182). Dolayısıyla Hz. İbrahim; "Ya rab bana salihlerden bir çocuk ver" (Saffat: 37/100. رَبِّ هَبْ لِي مِنَ الصَّالِحِينَ) şeklindeki duasını, hiçbir çocuğunun olmadığı bir sırada yapmış ve Allah'tan salih bir çocuk istemiştir.

Hz. İbrahim'in duasında istediği çocuğun, O'nun ilk çocuğu olacağı anlaşıldığına göre; onun kim olduğunun tespiti, aynı zamanda ileride kurban edilecek çocuğun da tespiti anlamına gelecektir. Uzun bir süre çocuğu olmayan Hz. İbrahim'in, bu bekleyiş süresinin sonunda kavuştuğu bu ilk çocuğunun yeri ve sevgisi elbette büyük olmalıdır. Dolayısıyla büyük imtihanların, çokça özlenen ve çokça kıymetli olanla yapılması beklenen bir durumdur. Nitekim Kur'an'ı Kerim'de Hz. İbrahim'in İsmail ve İshak adında iki erkek çocuğundan bahsedildiğine göre O'nun ilk olan ve aynı zamanda kurban edilecek olan oğlunun adı da ya İsmail ya da İshak olacaktır.

"Biz de onu halim bir çocukla müjdeledik" (Saffat: 37/101. فَبَشِّرْنَا بِعَلَامٍ خَلِيمٍ) ayeti, Hz. İbrahim'in duasına Allah'ın olumlu cevap verdiğini ve O'nu bir erkek çocukla müjdelediğini anlatmaktadır. Bunun üzerine O, "ihtiyarlık çağında bana İsmail'i ve İshak'ı lütfeden Allah'a hamdolsun. Şüphesiz rabbim duayı işitendir" (İbrahim: 14/39. الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي وَهَبَ لِي عَلَى الْكِبَرِ إِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ إِنَّ رَبِّي لَسَمِيعُ الدُّعَاءِ) diyerek Allah'a hamt etmiştir. Gerek bu ayette ve gerekse Kur'an'ı Kerim'in diğer ayetlerinde isimlerinin beraberce zikredildiği yerlerde İsmail ve İshak kardeşlerin yazılış sırasında hep Hz. İsmail'in önde olduğu (Bkz. Bakara: 2/136. قُولُوا آمَنَّا بِاللَّهِ وَمَا أُنزِلَ إِلَيْنَا وَمَا أُنزِلَ مِن بَعْدِهِ , Ali İmran 3/84. أَمْ تَقُولُونَ إِنَّ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ وَالْأَسْبَاطَ قُلْنَا إِنَّا أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ كَمَا أَوْحَيْنَا إِلَى نُوحٍ وَالنَّبِيِّينَ مِن بَعْدِهِ , Nisa 4/163. بِاللَّهِ وَمَا أُنزِلَ عَلَيْنَا وَمَا أُنزِلَ عَلَى إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ وَالْأَسْبَاطَ) görülmektedir. Bu da Hz. İsmail'in ilk çocuk ve dolayısıyla kurban edilen çocuk olduğuna dair önemli bir işaret olarak değerlendirilmelidir (Tefsirlerde de konuyla ilgili olarak Hz. İsmail'in Hz. İshak'tan daha büyük olduğu hususunda Müslümanların ve Ehli Kitab'ın ittifakının olduğuna dair bilgiler için bkz. ez-Zühaylî, 1418/1997: XXIII, 114).

Hz. İbrahim'in biricik olan oğlunun ilk çocuk ve kurban edilecek olan çocuk olduğu anlaşılmaktadır (Ehli Kitab'ın yalan ve bühtanla Hz. İbrahim'in biricik oğlu yerine Hz. İshak'ı koyduğu, fakat yaptıkları bu işin caiz olmayıp kitaplarına aykırı olduğu, bu zorlamanın arkasında Hz. İshak'ın onların babası olmasının

yattığı ve Hz. İsmail'i Arapların babası olması sebebiyle kışkırdıkları için biricik oğlu ifadesini tahrif ettikleri hususunda bkz. İbn Kesir, 1999: VII, 27). Tevrat'a göre Allah Hz. İbrahim'e, sevdiği biricik oğlu Hz. İshak'ı yanına alıp söyleyeceği dağlardan birisi üzerinde O'nu kurban etmesini istemiştir (Tekvin: 22/3). Burada Hz. İbrahim'in sevdiği, biricik olan ve kurban edilen oğlunun Hz. İshak olduğu ifade edilmektedir. Oysa bu sıfatları taşıyan oğlun Hz. İshak değil de Hz. İsmail olduğu biraz düşünme ve araştırma neticesinde anlaşılmaktadır (Bu hususta daha geniş bilgi için bkz. el-Ferâhî, 1417 h.: 50 vd). Zira Hz. İbrahim için Hz. İshak'ın biricik olması makul gözükmemektedir. Önce buradaki çelişkiye dikkati çekmekte fayda vardır. Zira Tevrat'ta geçtiğine göre Hz. İsmail doğduğu sırada Hz. İbrahim 86 yaşında (Bkz. Tekvin: 16/16) ve Hz. İshak doğduğunda ise 100 yaşındadır (Bkz. Tekvin: 21/5). Tevrat'taki bu bilgilere göre Hz. İbrahim'in biricik oğlu, Hz. İshak doğana kadar Hz. İsmail'dir. Zira "biricik oğlu olmak" ifadesi her hâlükârda kişinin bir tek oğlu olması halinde ve başka bir erkek çocuğunun bulunmaması halinde kullanılan bir ifadedir. Hz. İsmail, Hz. İshak'tan 14 yıl önce doğduğuna göre biricik olan ve kurban edilen çocuk Tevrat'a göre de aslında Hz. İsmail olmaktadır.

Kur'an'ı Kerim'in "biz de onu halim bir çocukla müjdeledik" (Saffat: 37/101. قَبَسْرُنَاهُ بَعْلَامَ خَلِيمٍ) ayeti ile "O'nu alim (bilgin) bir erkek çocuk ile müjdelediler" (Zariyat: 51/28. ... وَبَشَّرُوهُ بِغُلَامٍ عَلِيمٍ) ve "biz seni alim (bilgin) bir erkek çocuk ile müjdeleyeceğiz" (Hicr: 15/53. ... إِنَّا نُبَشِّرُكَ بِغُلَامٍ عَلِيمٍ) ayetlerinde Hz. İbrahim'e iki ayrı müjdenin verildiği görülmektedir. Saffat suresinde müjdelenen çocuğun belirgin özelliği, erkek ve halim bir çocuk olmasıdır. "...

Şüphesiz İbrahim çok içli ve yumuşak huylu idi" (Tevbe: 9/114. ... إِنَّ إِبْرَاهِيمَ لَأَوَّاهٌ خَلِيمٌ ...) ve "İbrahim yumuşak huylu, içli ve Allah'a yalvarandır" (Hud: 11/75. ... إِنَّ إِبْرَاهِيمَ لَحَلِيمٌ أَوَّاهٌ مُنِيبٌ) ayetlerinden anlaşıldığına göre kendisi de Kur'an'ı Kerim'de halim olarak anılan Hz. İbrahim'in çocuğunu da Allah halim sıfatıyla sıfatlandırmış, şeref ve fazilet bakımından O'nun yerini tutabileceğini açıklamıştır (er-Râzî, 1420/1999: XXVI, 345; Nizamüddin en-Nisâbü'rî, 1416/1995: V, 570). Halim olmak, kişide küçüklükten beri görülen bir haslet olduğu için (Nizamüddin en-Nisâbü'rî, 1416/1995: V, 570; el-Bikâî, ts.: XVI, 261), halim olan bu çocuk tefsirlerde Hz. İsmail olarak anlaşılmıştır (İbn Ebî Zemenin, 2002: IV, 65; el-Firuzabâdî, 1416/1996: II, 206; es-Suyûtî, ts.: VII, 102; en-Nahçivânî, 1999: II, 219; Seyyid Kutub, *Fî Zılâl*, V, 2994; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, XXIII, 149; ez-Zühaylî, *et-Tefsîru'l-Münîr*, XXIII, 114). Çünkü halim, uysal olmak ile kurban edilmek arasında bir uygunluk vardır ve halimlik makamı Hz. İsmail için uygun olan bir makamdır (Bkz. İbn Âşûr, 1984: XXVI, 360; İbn Kesir, 1999: VII, 27; el-Bikâî, ts.: XVI, 261).

Diğer iki ayette müjdelenen çocuğun ise bilgin bir çocuk olduğu belirtilmiş ve bunun da Hz. İshak olduğu düşünülmüştür (Bkz. İbn Âşûr, 1984: XIV, 58; ez-Zühaylî, 1418/1997: XIV, 47). İlim sahibi olmak belli bir süreden ve tecrübelerden sonra kişide görülür. Nitekim Hz. Yusuf'la ilgili olarak "O, kuvvetli çağına (yetişkinlik çağına) ulaşınca kendisine hüküm ve ilim verdik" (Yusuf: 12/22. ... وَلَمَّا بَلَغَ أَشُدَّهُ آتَيْنَاهُ حُكْمًا وَعِلْمًا...) ayeti de ilmin belli bir yaşa ve olgunluğa geldikten sonra verildiğine dair bir delildir (Bkz. el-Ferâhî, 1417 h.: 85). Dolayısıyla "O'nu bilgin bir erkek çocuk ile müjdelediler" (Zariyat: 51/28. ... وَبَشَّرُوهُ بِغُلَامٍ عَلِيمٍ) ve "O'na salihlerden bir peygamber olarak İshak'ı müjdeledik" (Saffat: 37/112. ... وَبَشَّرْنَاهُ بِإِسْحَاقَ نَبِيًّا مِنَ الصَّالِحِينَ) ayetlerinden Hz. İshak'ın gençlik çağında bir yetişkin olduğu anlaşılmaktadır (Bkz. el-Ferâhî, 1417 h.: 85). Hz. İbrahim tarafından kurban edilmesi istenen çocuğun âlim değil de halim olduğu Kur'an'ı Kerim'de belirtildiğine göre halim olan çocuğun yani Hz. İsmail'in kurban edilecek çocuk olması bağlama da uygun düşmektedir.

Hz. İbrahim'in kurban edilecek çocuğunun hangisi olduğu hususunda sabırlı olmak da fikir verebilecektir. Ayetler bağlamına bakıldığında, kurban edilecek çocuğun Kur'an'ı Kerim'de sabırlı olanlardan birisi olarak zikredildiği görülmektedir. Nitekim kurban olayından bahseden ayetlerde "Ey Babacığım! Sana emredileni yap, inşallah beni sabredenlerden bulacaksın dedi" (Saffat: 37/102. ... قَالَ يَا أَبَتِ أَفْعَلْ مَا تُؤْمَرُ ... وَاسْمَاعِيلَ وَإِدْرِيسَ وَذَا الْكِفْلِ كُلٌّ مِنَ الصَّابِرِينَ) buyurularak kurban edilecek çocuğun sabırlı olduğu vurgulanmıştır. "İsmail'i, İdris'i ve Zül-Kifl'i de an. Hepsini sabredenlerdendi" (Enbiya: 21/85. ... وَاسْمَاعِيلَ وَإِدْرِيسَ وَذَا الْكِفْلِ كُلٌّ مِنَ الصَّابِرِينَ) ayetinde Hz. İsmail'in sabrı en başta zikredilmektedir. Kim sabırlı olma hususunda kendisini rabbine teslim etmiş olan bir çocuktan daha sabırlı ve bu hususta daha hak sahibi olabilir ki? Oysa Hz. İshak, Kur'an'ı Kerim'de birçok ayette zikredilmesine rağmen sabırlı olmakla tavsif edilmemiştir. Eğer Hz. İshak'ın böylesi sabırlı olmak gibi bir vasfı olsaydı Kur'an'ı Kerim'de O'nun bu durumundan mutlaka bahsedilirdi (Bu hususta bkz. el-Ferâhî, 1417 h.: 85).

"Ey Babacığım! Sana emredileni yap, inşallah beni sabredenlerden bulacaksın dedi" (Saffat: 37/102. ... قَالَ يَا أَبَتِ أَفْعَلْ مَا تُؤْمَرُ ... وَاسْمَاعِيلَ وَإِدْرِيسَ وَذَا الْكِفْلِ كُلٌّ مِنَ الصَّابِرِينَ) ayetinden anlaşılan bir diğer inceliğe göre Hz. İbrahim'in oğlu, babasına kurban olma hususunda söz vermiştir. Daha sonra gelen "ikisi de teslim olup çocuğu alını üzere yatarınca" (Saffat: 37/103. ... فَلَمَّا أَسْلَمَا وَتَلَّهُ لِلْجَبِينِ) ayetinden anlaşıldığına göre kurban olan bu çocuk, bıçağın altına yatarak kurban olma vaadini yerine getirmiştir. "Kitaptaki İsmail'i de an. Çünkü O, sözünde duran idi..." (Meryem: 19/54. ... وَادْكُرْ فِي الْكِتَابِ إِسْمَاعِيلَ إِنَّهُ كَانَ صَادِقَ الْوَعْدِ ...) ayetinde Hz. İsmail'in, sözünde duran olduğu özellikle belirtilmekte ve kurban olan çocuk ile Hz. İsmail arasında bir uyum görülmektedir. Eğer kurban

olan çocuk Hz. İshak olsaydı, Allah bu manada bir vasıfla tavsif ederek O'nu Kur'an'ı Kerim'de tanıtılabirdi (Bkz. el-Ferâhî, 1417 h.: 86).

“Ayakta duran karısı güldü. Ona İshak'ı ve O'nun ardından da Yakub'u müjdeledik” (Hud: 11/71. وَأَمْرَأَتُهُ قَائِمَةٌ فَضَحِكَتْ فَلَمَّا بَلَغَ مَعَهُ السَّعْيَ قَالَ يَا بُنَيَّ إِنِّي أَرَى فِي الْمَنَامِ أَنِّي أَذْبُكَ ... (Saffat: 37/102. ... فَلَمَّا بَلَغَ مَعَهُ السَّعْيَ قَالَ يَا بُنَيَّ إِنِّي أَرَى فِي الْمَنَامِ أَنِّي أَذْبُكَ ... Ayetteki ifadesi çocuğun çalışıp iş yapmaya başlaması bkz. ez-Zeccâc, 1968: IV, 310; İbn Ebî Hâtim, 1419/1998: X, 3220; el-Hâzin, 1415/1994: IV, 22; İbnü'l-Hatîb, 1964: I, 548; el-Hicâzî, 1413/1992: III, 215; babasının yaptığı işleri yapabilecek çağa ulaşması bkz. İbn Kesîr, 1999: VII, 27; babasıyla beraber yürümeye başlaması bkz. İbn Ebî Hâtim, 1419/1998: X, 3221; el-Hâzin, 1415/1994: IV, 22; İbnü'l-Hatîb, 1964: I, 548; Ateş, 1988: VII, 413; tasarrufta bulunup babasının işinde ona yardım etmeye başlaması bkz. el-Hâzin, 1415/1994: IV, 22 gibi farklı şekillerde anlaşılmıştır. Ayrıca o sırada çocuğun yaşının yedi bkz. el-Hâzin, 1415/1994: IV, 22 veya on üç bkz. ez-Zeccâc, 1968: IV, 310; el-Hâzin, 1415/1994: IV, 22 olduğu söylenmiştir). Herhangi bir önyargısı olmayan bir kişi, ayette sözü edilen bu çocuğun küçük yaşlarda bir çocuk olduğunu ve çoluk çocuk sahibi birisi olmadığını fark edecektir. Ayetten anlaşıldığına göre kurban olacak çocuk, adam olarak kabul edilecek yaşa henüz girmemiş olan bir çocuktur. Nitekim Hz. İbrahim O'na “ey oğlum-yavrucuğum ...” (Saffat: 37/102. ... فَلَمَّا بَلَغَ مَعَهُ السَّعْيَ قَالَ يَا بُنَيَّ إِنِّي أَرَى فِي الْمَنَامِ أَنِّي أَذْبُكَ ... diye hitap etmiştir. Dolayısıyla bu çocuğun Hz. İshak olması, Yakub adındaki oğlu dünyaya gelmezden önce veya sonra her iki durumda da ayetlerin bağlamına ve mefhumuna uygun düşmemektedir.

Kur'an'ın Saffat suresinde kurban vakası anlatıldıktan sonra Hz. İbrahim'e İshak adında peygamber olacak ve salihlerden olan bir evlat müjdelendiği belirtilir (Saffat: 37/112. وَبَشِّرْنَا بِإِسْحَاقَ نَبِيًّا مِنَ الصَّالِحِينَ). Bu durum, aslında kurban olacak çocuğun İshak olmadığını anlatmaktadır. Aksine önce İsmail adında başka bir çocuğun müjdelendiğini ve babasıyla koşacak yaşa geldiğinde onun kurban edilmesinin istendiğini belirtmektedir. Hz. İbrahim, bu imtihandan geçtikten sonra O'na İshak adında başka bir çocuk müjdelenenmiş olmaktadır. Olayların bu sıralanışı, kurbanlık çocuğun Hz. İshak'tan önce doğmuş olan Hz. İsmail olduğuna işaret etmektedir. Eğer burada müjdelenen çocuk ile kurban olacak çocuk aynı çocuk olsaydı, “O'na aynı çocuğu salihlerden bir peygamber olarak müjdeledik” denilirdi. Oysa ayette “O'na salihlerden bir peygamber olmak üzere İshak'ı müjdeledik” (Saffat: 37/112. وَبَشِّرْنَا بِإِسْحَاقَ نَبِيًّا مِنَ الصَّالِحِينَ) denilmekte ve böylece daha önce bahsedilen ve kurban olacak olan çocuğun Hz. İshak olmadığını anlaşılmaktadır.

Kurban vakasının anlatıldığı ayetlerdeki atıflar (Bu hususta bkz. Elmalılı, 1982: VI, 4064-4065) ve zamirler de kurban olacak çocuk hakkında fikir vermektedir. Nitekim Hz. İbrahim “Rabbim bana salihlerden bir çocuk ver” (Saffat: 37/100. رَبِّ هَبْ لِي مِنَ الصَّالِحِينَ) diye dua etmiştir. Bu duasına bir karşılık olarak Allah “biz de onu halim bir çocukla müjdeledik” (Saffat: 37/101. فَبَشِّرْنَا بِغُلَامٍ حَلِيمٍ) demiştir ki bu halim çocuğun Hz. İsmail olarak anlaşılması gerektiğini daha önce ifade etmiştik. Ayetin وَبَشِّرْنَا ifadesindeki fe (ف) harfinden anlaşıldığına göre, Hz. İbrahim'e müjdesi verilen halim çocuk yani Hz. İsmail, bu duasına karşılık olarak verilmiştir. Ayetlerin devamında ise Allah ““O'na salihlerden bir peygamber olarak İshak'ı müjdeledik” (Saffat: 37/112. وَبَشِّرْنَا بِإِسْحَاقَ نَبِيًّا مِنَ الصَّالِحِينَ) buyurmuştur. Böylece ayetin وَبَشِّرْنَا ifadesindeki vav (و) ile “biz de onu halim bir çocukla müjdeledik” (Saffat: 37/101. فَبَشِّرْنَا بِغُلَامٍ حَلِيمٍ) ayeti üzerine atıfta bulunmuştur. Buna göre Allah Hz. İbrahim'e, duasına karşılık olarak önce halim olan Hz. İsmail'i ve sonra da peygamber olarak Hz. İshak'ı müjdelemiştir.

Daha sonra gelen “O'na da İshak'a da bereketler verdik. O ikisinin neslinden iyilik eden de var kendisine açıkça zulmeden de” (Saffat: 37/113. وَبَارَكْنَا عَلَيْهِ وَعَلَى إِسْحَاقَ وَمِن ذُرِّيَّتِهِمَا مُحْسِنٌ وَظَالِمٌ لِنَفْسِهِ مُبِينٌ) ayetindeki “O'na da İshak'a da bereketler verdik” ifadesindeki zamirin Hz. İsmail'e gidiyor olması daha münasiptir. Ayetin devamındaki “O ikisinin neslinden iyilik eden de var kendisine açıkça zulmeden de” ifadesindeki tesniye zamirinin ise Hz. İsmail ile Hz. İshak'a götürülmesi daha isabetlidir. Bu durumda da saffat suresinin kurbanla ilgili bu ayetlerinde Hz. İbrahim'in halim olarak nitelenen oğlu Hz. İsmail ile daha sonra peygamber olarak gönderilmiş olan Hz. İshak'tan bahsedildiği ve dolayısıyla kurban olacak çocuk ile salihlerden bir peygamber olarak gönderilmiş olan Hz. İshak'ın farklı kişiler oldukları anlaşılır. Bu da netice itibarıyla halim olan Hz. İsmail'in, kurban edilmek istenen çocuk olduğuna işaret eder.

Kurban vakasının Mina'da meydana geldiğine inanan Arapların, o zamandan bugüne kadar Mina'ya gidip Hz. İbrahim'in geleneğine göre kurban kestikleri anlaşılmaktadır. Hz. Muhammed'in peygamberliğinden sonra ise bu gelenek, İslamiyet'in hac farızasının bir parçası haline getirilmiştir. Geçen 4500 yıldan beri kesintisiz sürdürülen bu gelenek Hz. İsmail'in kurban etmek istediği oğlunun Hz. İshak

değil de Hz. İsmail olduğunun inkâr edilemez bir kanıttır. Hz. İshak'ın soyundan oldukları bilinen Yahudiler ve Hristiyanlar arasında Müslüman ümmette olduğu gibi bütün milletin belirli bir sürede kurban kesmesi veya bunun gibi Hz. İbrahim'in kurban kesmesinin bir anısı olarak sürdürülen bir gelenek yoktur (Bkz. Mevdûdî, 1997: V, 34).

Kurban olanın Hz. İsmail olduğunun delilleri arasında, kurban edilen koçun boynuzlarının İsmail oğullarının elindeki Mekke'de ve Kâbe'de bulunmuş olması da gösterilir (Bkz. Mevdûdî, *Tefhim*, V, 34). Orada bulunan ve babasıyla beraber Kâbe'yi onaran kişi Hz. İsmail'dir. Bu durumda kurban edilen yer de Mekke'dir (es-Sa'lebî, 2002: VIII,153; er-Râzî, 1420/1999: XXVI, 347; el-Kurtubî, 2003: XV, 101; el-Hâzin, 1415/1994: IV, 22; ez-Zemahşerî, 1407/1987: IV, 56; en-Nesefî, 1419/ 1998: III, 132; Nizamüddin en-Nisâbüri, 1416/1995: V, 571). Nitekim "*Rabbimiz, ben çocuklarımdan bazılarını senin haram evinin yanında ekinsiz bir vadiye yerleştirdim*" (İbrahim: 14/37 فَاجْعَلْ أَفْتِدَاءَ مِنَ النَّاسِ تَهْوِي رَبَّنَا إِنِّي أَسْكَنْتُ مِنْ ذُرِّيَّتِي بِوَادٍ غَيْرِ ذِي زَرْعٍ عِنْدَ بَيْتِكَ الْمُحَرَّمِ رَبَّنَا لِيُقِيمُوا الصَّلَاةَ وَإِذْ يُرْفَعُ وَابْنُ يَرْفَعُ وَإِبْرَاهِيمَ الْقَوَاعِدَ مِنَ النَّبِيِّتِ وَإِسْمَاعِيلَ رَبَّنَا تَقَبَّلْ مِنَّا إِنَّكَ أَنْتَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ) ve "*İbrahim, İsmail ile beraber evin temellerini yükseltiyor*" (Bakara: 2/127 وَإِذْ يُرْفَعُ وَابْنُ يَرْفَعُ وَإِبْرَاهِيمَ الْقَوَاعِدَ مِنَ النَّبِيِّتِ وَإِسْمَاعِيلَ رَبَّنَا تَقَبَّلْ مِنَّا إِنَّكَ أَنْتَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ) ayetleri de Hz. İbrahim ile Hz. İsmail'in Mekke muntikasında iskân ettiğini bildirmektedir. Oysa Hz. İshak Mekke'de değil Şam'da bulunmuştur.

Konuyla ilgili olarak Hz. Peygamberden اَنَا ابْنُ الدَّيْبِخَيْنِ "ben iki kurbanın oğluyum" hadisi de rivayet edilmiştir (İbn Kesir, bu hadisin oldukça garip bir hadis olduğunu söyler. Bkz. İbn Kesir, 1999: VII, 35. Kurban edilmek istenen çocuğun Hz. İsmail olduğuna dair kaynaklarda Esmâ'nin şu rivayeti de geçmektedir: Ebu Amr İbnü'-Âlâ'ya zebihin kim olduğunu sordum ve o da "Ey Esmâ aklın nerede? İshak ne zaman Mekke'de bulunmuştur? Mekke'de bulunan İsmail olup babasıyla birlikte Kâbe'yi yapan zattır. Kurban yeri de Mekke'dir" demiştir. Bkz. ez-Zemahşerî, 1407/1987: IV, 56; er-Râzî, 1420/1999: XXVI, 347; el-Kurtubî, 2003: XV, 100; en-Nesefî, 1419/ 1998: III, 132; el-Hâzin, 1415/1994: IV, 22; Ebû Hayyân, 1420/1999: IX, 119; Nizamüddin en-Nisâbüri, 1416/1995: V, 571.). Bir bedevi Hz. Peygambere "ey iki kurbanın oğlu" demiş ve O da gülümsemiştir. Nitekim Abdulmuttalib zemzem kuyusunu kazarken "şayet Allah benim bu işimi kolaylaştırırsa çocuklarımdan birisini kurban edeceğim" diye Allah için bir adakta bulunmuştur. Kura neticesinde bu iş Hz. Peygamberin babası olan Abdullah'a çıkmıştır. Abdullah'ın dayıları buna mani olmuşlar, oğluna mukabil yüz deve fidye vermesini söylemişler ve o da bunun üzerine 100 deve fidye vermiştir. Dolayısıyla birinci kurban, Hz. Peygamberin bizzat babası Abdullah ve ikinci kurbanlık da atası Hz. İsmail'dir. Rivayetlere göre Hz. Peygamber, iki kurbanın oğlu oluşunu bu şekilde açıklamıştır (Bkz. ez-Zemahşerî, 1407/1987: IV, 56; er-Râzî, 1420/1999: XXVI, 347; el-Beydavî, 1418/1997: V, 15; en-Nesefî, 1419/ 1998: III, 132; Ebû Hayyân, 1420/1999: IX, 119; İbn Kesir, 1999: VII, 35; Nizamüddin en-Nisâbüri, 1416/1995: V, 571; es-Suyûtî, ts.: VII, 106). Dolayısıyla bu rivayet de Hz. İsmail'in kurban edilen oğul olduğuna işaret etmektedir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Hz. İbrahim gerek Yahudilik, gerek Hristiyanlık ve gerekse de İslam dini için ortak bir değer ve önemli bir şahsiyettir. O'nun bir oğlu olan Hz. İsmail Arapların ve dolayısıyla Hz. Muhammed'in atası; bir diğer oğlu Hz. İshak ise Hz. İsa da dâhil olmak üzere İsrail oğullarının peygamberlerinin atası olarak bilinmektedir. Böylesine önemli bir zat olan Hz. İbrahim ve oğulları, Kur'an'ı Kerim'de önemli bir yer tutmaktadır.

Hz. İbrahim'in kurban etmek istediği oğlu ile ilgili tartışmaların arka planında Yahudi ve Müslümanların, kurban olma şerefini kendi atalarına ait bir şeref olarak görmeleri şeklinde siyasi bir sebepten söz edilmiştir. En az bunun kadar önemli olan bir diğer sebep ise Kur'an'ı Kerim'de kurban olayının anlatıldığı ayetlerde, konunun bizzat isimle değil de zamirlerle geçmiş olmasıdır.

Hz. İbrahim'in kurban etmek istediği oğlunun kim olduğu hususunda Kur'an'ı Kerim'deki ilgili ayetlerin bağlamlarının ve bu ayetlerdeki bazı inceliklerin yol gösterici olabileceğini düşündük. Bu inceliklerden bir tanesi, Hz. İbrahim'in çocuklarının beraberce zikredildiği "*ihtiyarlık çağında bana İsmail'i ve İshak'ı lütfeden Allah'a hamdolsun. Şüphesiz rabbim duayı işitendir*" (İbrahim: 14/39. الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي وَهَبَ لِي عَلَى الْكِبَرِ إِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ إِنَّ رَبِّي لَسَمِيعُ الدُّعَاءِ) ayetinde veya diğer ayetlerde İsmail ve İshak kardeşlerin yazılış sırasında hep Hz. İsmail'in önde olmasıdır. Bu da Hz. İsmail'in ilk çocuk ve dolayısıyla kurban edilen çocuk olduğuna dair önemli bir işarettir.

Tevrat'a göre de Allah Hz. İbrahim'e, sevdiği biricik oğlu Hz. İshak'ı yanına alıp söyleyeceği dağlardan birisi üzerinde O'nu kurban etmesini istemiştir. Burada Hz. İbrahim'in sevdiği, biricik olan ve kurban edilen oğlunun Hz. İshak olduğu ifade edilmektedir. Oysa bu sıfatları taşıyan oğlun Hz. İshak değil de Hz. İsmail olduğu biraz düşünme ve araştırma neticesinde anlaşılmaktadır. Zira Tevrat'ta geçtiğine göre Hz. İsmail doğduğu sırada Hz. İbrahim 86 yaşında ve Hz. İshak doğduğunda ise 100 yaşındadır. Tevrat'taki bu bilgilere göre Hz. İbrahim'in biricik oğlu, Hz. İshak doğana kadar Hz. İsmail'dir. Zira "biricik oğlu olmak" ifadesi her hâlükârda kişinin bir tek oğlu olması halinde ve başka bir erkek çocuğunun bulunmaması halinde kullanılan bir ifadedir. Hz. İsmail, Hz. İshak'tan 14 yıl önce doğduğuna göre biricik olan ve kurban edilen çocuk Tevrat'a göre de aslında Hz. İsmail olmaktadır.

“Biz de onu halim bir çocukla müjdeledik” (Saffat: 37/101. قَبَشْرَنَاهُ بِغُلَامٍ حَلِيمٍ) ayetinde müjdelenen çocuğun belirgin özelliği, erkek ve halim bir çocuk olmasıdır. Halim olmak, kişide küçüklükten beri görülen bir haslet olduğu için, halim olan bu çocuk tefsirlerde Hz. İsmail olarak anlaşılmıştır. Çünkü halim, uysal olmak ile kurban edilmek arasında bir uygunluk vardır ve halimlik makamı Hz. İsmail için uygun olan bir makamdır.

“Ey Babacığım! Sana emredilene yap, inşaallah beni sabredenlerden bulacaksın dedi” (Saffat: 37/102. قَالَ يَا أَبَتِ ... أَفْعَلْ مَا تُؤْمَرُ سَتَجِدُنِي إِنْ شَاءَ اللَّهُ مِنَ الصَّابِرِينَ) ayetinde, kurban edilecek çocuğun sabırlı olduğu vurgulanmıştır. “İsmail’i, İdris’i ve Zü’l-Kifl’i de an. Hepsi sabredenlerdendi” (Enbiya: 21/85. وَإِسْمَاعِيلَ وَإِدْرِيسَ وَذَا الْكِفْلِ كُلٌّ مِنَ الصَّابِرِينَ) ayetinde de Hz. İsmail’in sabrı en başta zikredilmektedir. Kim sabırlı olma hususunda kendisini rabbine teslim etmiş olan bir çocuktan daha sabırlı ve bu hususta daha hak sahibi olabilir ki? Oysa Hz. İshak, Kur’an’ı Kerim’de birçok ayette zikredilmesine rağmen sabırlı olmakla tavsif edilmemiştir. Eğer Hz. İshak’ın böylesi sabırlı olmak gibi bir vasfı olsaydı Kur’an’ı Kerim’de O’nun bu durumundan mutlaka bahsedilirdi.

“Ey Babacığım! Sana emredilene yap, inşaallah beni sabredenlerden bulacaksın dedi” (Saffat: 37/102. قَالَ يَا أَبَتِ ... أَفْعَلْ مَا تُؤْمَرُ سَتَجِدُنِي إِنْ شَاءَ اللَّهُ مِنَ الصَّابِرِينَ) ayetinden anlaşılan bir diğer inceliğe göre Hz. İbrahim’in oğlu, babasına kurban olma hususunda söz vermiştir. Daha sonra gelen “ikisi de teslim olup çocuğu alını üzere yatarınca” (Saffat: 37/103. فَلَمَّا أَسْلَمَا وَتَلَّهُ لِلْجَبِينِ) ayetinden anlaşıldığına göre kurban olan bu çocuk, bıçağın altına yatarak kurban olma vaadini yerine getirmiştir. “Kitaptaki İsmail’i de an. Çünkü O, sözünde duran idi...” (Meryem: 19/54. ... وَادْكُرْ فِي الْكِتَابِ إِسْمَاعِيلَ إِنَّهُ كَانَ صَادِقَ الْوَعْدِ) ayetinde de Hz. İsmail’in, sözünde duran olduğu özellikle belirtilmekte ve kurban olan çocuk ile Hz. İsmail arasında bir uyum görünmektedir. Eğer kurban olan çocuk Hz. İshak olsaydı, Allah bu manada bir vasıfla tavsif ederek O’nu Kur’an’ı Kerim’de tanıtabilirdi.

“Ayakta duran karısı güldü. Ona İshak’ı ve O’nun ardından da Yakub’u müjdeledik” (Hud: 11/71. وَامْرَأَتُهُ قَائِمَةٌ فَضَحَكَتْ قَبَشْرَنَاهَا بِإِسْحَاقَ وَمِنْ وَرَاءِ إِسْحَاقَ يَعْقُوبَ) ayetinde meleklerin önce Hz. İshak’ı ve ardından da Hz. Yakub’u müjdeledikleri anlatılmaktadır. Buna göre yaşayacağı ve kendisinden de Yakub’un dünyaya geleceği yakinen bilinen Hz. İshak’ı, daha çocuk yaşta olduğu sırada babası Hz. İbrahim’in kurban etmekle emredilmesi akıl ve mantıkla bağdaşmamaktadır. Çünkü bu çocuk kurban edilmiş olsa, onun Yakub adında bir çocuğun babası olması mümkün olamazdı. Eğer Hz. İshak’ın, Yakub adında bir erkek çocuğu olduktan sonra kurban edildiği söylenecek olursa bu da tutarsız olurdu. Çünkü Kur’an’ı Kerim, kurban edilmesi istenen çocuğun babasıyla beraber koşacak yaşa geldiği zaman kurban edilmeye götürüldüğünü anlatmaktadır. Herhangi bir önyargısı olmayan bir kişi, ayette sözü edilen bu çocuğun küçük yaşlarda bir çocuk olduğunu ve çoluk çocuk sahibi birisi olmadığını fark edecektir. Ayetten anlaşıldığına göre kurban olacak bu çocuk, adam olarak kabul edilecek yaşa henüz girmemiş olan bir çocuktur. Nitekim Hz. İbrahim O’na “ey oğlum-yavrucuğum ...” (Saffat: 37/102. ... فَلَمَّا بَلَغَ مَعَهُ السَّعْيَ قَالَ يَا بُنَيَّ إِنِّي أَرَى فِي الْمَنَامِ أَنِّي أَذْبَحُكَ) diye hitap etmiştir. Dolayısıyla bu çocuğun Hz. İshak olması, Yakub adındaki oğlu dünyaya gelmezden önce veya sonra her iki durumda da ayetlerin bağlamına ve mefhumuna uygun düşmemektedir.

Kur’an’ın Saffat suresinde kurban vakası anlatıldıktan sonra Hz. İbrahim’e İshak adında peygamber olacak ve salihlerden olan bir evlat müjdelendiği belirtilir (Saffat: 37/112. وَبَشْرَنَاهُ بِإِسْحَاقَ نَبِيًّا مِنَ الصَّالِحِينَ). Bu durum, aslında kurban olacak çocuğun İshak olmadığını anlatmaktadır. Aksine önce İsmail adında başka bir çocuğun müjdelendiğini ve babasıyla koşacak yaşa geldiğinde onun kurban edilmesinin istendiğini belirtmektedir. Hz. İbrahim, bu imtihandan geçtikten sonra O’na İshak adında başka bir çocuk müjdelenenmiş olmaktadır. Olayların bu sıralanışı, kurbanlık çocuğun Hz. İshak’tan önce doğmuş olan Hz. İsmail olduğuna işaret etmektedir. Eğer burada müjdelenen çocuk ile kurban olacak çocuk aynı çocuk olsaydı, “O’na aynı çocuğu salihlerden bir peygamber olarak müjdeledik” denilirdi. Oysa ayette “O’na salihlerden bir peygamber olmak üzere İshak’ı müjdeledik” (Saffat: 37/112. وَبَشْرَنَاهُ بِإِسْحَاقَ نَبِيًّا مِنَ الصَّالِحِينَ) denilmekte ve böylece daha önce bahsedilen ve kurban olacak olan çocuğun Hz. İshak olmadığı anlaşılmaktadır.

Kurban vakasının anlatıldığı ayetlerdeki atıflar ve zamirler de kurban olacak çocuk hakkında fikir vermektedir. Nitekim Hz. İbrahim “Rabbim bana salihlerden bir çocuk ver” (Saffat: 37/100. رَبِّ هَبْ لِي مِنَ الصَّالِحِينَ) diye dua etmiştir. Bu duasına bir karşılık olarak Allah “biz de onu halim bir çocukla müjdeledik” (Saffat: 37/101. قَبَشْرَنَاهُ بِغُلَامٍ حَلِيمٍ) demiştir. Hz. İbrahim’e müjdelenen halim çocuk yani Hz. İsmail, bu duasına karşılık olarak verilmiştir. Ayetlerin devamında ise Allah ““O’na salihlerden bir peygamber olarak İshak’ı müjdeledik” (Saffat: 37/112. وَبَشْرَنَاهُ بِإِسْحَاقَ نَبِيًّا مِنَ الصَّالِحِينَ) buyurmuştur. Böylece ayetin وَبَشْرَنَاهُ ifadesindeki vav (و) ile “biz de onu halim bir çocukla müjdeledik” (Saffat: 37/101. قَبَشْرَنَاهُ بِغُلَامٍ حَلِيمٍ) ayeti üzerine atıfta bulunmuştur. Buna göre Allah Hz. İbrahim’e, duasına karşılık olarak önce halim olan Hz. İsmail’i ve sonra da peygamber olarak Hz. İshak’ı müjdelemiştir.

Daha sonra gelen “O’na da İshak’a da bereketler verdik. O ikisinin neslinden iyilik eden de var kendisine açıkça zulmeden de” (Saffat 37/113. وَبَارَكْنَا عَلَيْهِ وَعَلَى إِسْحَاقَ وَمَنْ ذُرِّيَّتَهُمَا مُحْسِنٌ وَظَالِمٌ لِنَفْسِهِ مُبِينٌ) ayetindeki “O’na da İshak’a da bereketler verdik” ifadesindeki zamirin Hz. İsmail’e gidiyor olması daha munasıptir. Ayetin devamındaki “O ikisinin neslinden iyilik eden de var kendisine açıkça zulmeden de” ifadesindeki tesniye zamirinin ise Hz. İsmail ile Hz. İshak’a götürülmesi daha isabetlidir. Bu durumda da Saffat suresinin kurbanla ilgili bu ayetlerinde Hz. İbrahim’in halim olarak nitelenen oğlu Hz. İsmail ile daha sonra peygamber olarak

gönderilmiş olan Hz. İshak'tan bahsedildiği ve dolayısıyla kurban olacak çocuk ile salihlerden bir peygamber olarak gönderilmiş olan Hz. İshak'ın farklı kişiler oldukları anlaşılır. Bu da netice itibarıyla halim olan Hz. İsmail'in, kurban edilmek istenen çocuk olduğuna işaret eder.

Kurban vakasının Mina'da meydana geldiğine inanan ve Hz. İsmail soyundan gelen Arapların, o zamandan bugüne kadar Mina'ya gidip Hz. İbrahim'in geleneğine göre binlerce yıldır kurban kesiyor olmaları da Hz. İsmail'in kurban edilmek istenen çocuk olduğunun bir göstergesidir. Hz. İshak'ın soyundan oldukları bilinen Yahudi ve Hristiyanlar arasında Müslüman ümmette olduğu gibi bütün milletin belirli bir sürede kurban kesmesi veya Hz. İbrahim'in kurban kesmesinin bir anısı olarak sürdürülen bir gelenek söz konusu değildir.

Konu ile ilgili olan bazı rivayetler de kurbanın Hz. İsmail olduğunun delilleri arasında sayılabilir. Bu rivayetlerden bir tanesine göre, Hz. İbrahim'in oğlu yerine kurban ettiği koçun boynuzları Mekke'de ve Kâbe'de bulunmuş ve görülmüştür. Bu durum da kurban yerinin ve kurban edilenin Mekke ve çevresinde olduğuna işaret eder ki Mekke civarında bulunup iskan eden Hz. İsmail'dir. Bir diğer rivayete göre ise Hz. Peygamber "ben iki kurbanın oğluyum" demiştir. Hz. Peygamberin dedesi olan Abdulmuttalib zemzem kuyusunu kazarken "şayet Allah benim bu işimi kolaylaştırırsa çocuklarımdan birisini kurban edeceğim" diye Allah için bir adakta bulunmuştur. Kura neticesinde bu iş Hz. Peygamberin babası olan Abdullah'a çıkmıştır. Abdullah'ın dayıları buna mani olmuşlar, oğluna mukabil yüz deve fidye vermesini söylemişler ve o da bunun üzerine yüz deve fidye vermiştir. Dolayısıyla birinci kurban, Hz. Peygamberin bizzat babası Abdullah ve ikinci kurbanlık da atası Hz. İsmail'dir. Bu rivayet de Hz. İsmail'in kurban edilmek istenen oğul olduğuna işaret etmektedir.

KAYNAKÇA

- ABDULBÂKÎ, Muhammed Fuad (1986). *el-Mucemu'l-Müfehres li Elfâzi'l-Kur'an'il-Kerim*, İstanbul: Çağrı Yayınları.
- ATEŞ, Süleyman (1988). *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat.
- el-BEYDAVÎ, Nâsîru'd-Din Ebu Said (1418/1997). *Envâru't-Tenzil ve Esrâru't-Te'vil*, Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî.
- el-BİKÂÎ, İbrahim b. Ömer (ts.). *Nazmü'd-Dürrer fi Tenâsübi'l-Ayâti ve's-Süver*, Kahire: Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî.
- DERVEZE, Muhammed İzzet (1383/1963). *et-Tefsîru'l-Hadis*, Kahire: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye.
- EBU ABDİLLAH EN-NİSÂBÜRÎ, Ebu Abdillah el-Hâkim (1990). *el-Müstedrek ala's-Sahîhayn*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmî.
- EBÜ HAYYÂN, Muhammed b. Yusuf el-Endelüsî (1420/1999). *el-Bahru'l-Muhît fi't-Tefsir*, Beyrut: Dâru'l-Fikr.
- ELMALİLİ, Hamdi Yazır (1982). *Hak Dini Kur'an Dili*, İstanbul: Eser Neşriyat ve Dağıtım.
- el-FERÂHÎ, Abdülhamid (1417 h.). *er-Ra'yü's-Sahîh fi Men Hüve'z-Zebîh*, Dimeşk: Dâru'l-Kalem.
- el-FİRUZABÂDÎ, Mecdü'd-Din Muhammed b. Ya'kub (1416/1996). *Besâiru Zevî't-Temyiz fi Letâifi'l-Kitâbi'l-Aziz*, Basım Yeri Yok: Lecnetü İhyâi't-Türâsi'l-İslâmî.
- el-HÂZİN, Alâu'd-Din Ali b. Muhammed (1415/1994). *Lübabu't-Te'vil fi Meâni't-Tenzil*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmî.
- el-HICÂZÎ, Muhammed Mahmud (1413/1992). *et-Tefsîru'l-Vâdih*, Beyrut: Dâru'l-Cili'l-Cedîd.
- İBN AŞÛR, Muhammed et-Tâhir (1984). *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, Tunus: ed-Dâru't-Tunûsiyye.
- İBN EBÎ HÂTİM, Ebü Muhammed (1419/1998). *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, Suudi Arabistan: Mektebetü Nezzar.
- İBN EBÎ ZEMENİN, Ebü Abdillah Muhammed b. Abdillah (2002). *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîz*, Kahire: Yayınevi Yok.
- İBN KESİR, Ebu'l-Fidâ İsmail b. Ömer (1999). *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, (Tahk: Sami b. Muhammed Selame), Basım Yeri Yok: Dâru Tayyibe.
- İBNÜ'L-CEVZÎ, Cemalüddin Ebu'l-Ferec Abdurrahman (1422/2001). *Zâdü'l-Mesîr fi İlmi't-Tefsir*, Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî.
- İBNÜ'L-HATİB, Muhammed Abdullatîf (1964). *Evdâhu't-Tefsîr*, Basım Yeri Yok: el-Matbaatü'l-Mısıriyye.
- KOMİSYON (2009). *et-Tefsîru'l-Müeyesser*, Suudi Arabistan: Mecmeu'l-Melik Fahd, 2. Baskı.
- el-KURTUBÎ, Ebü Abdillâh Muhammed b. Ahmed (2003). *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, Riyad: Dâru'l-Alemi'l-Kütüb.
- el-KUŞEYRÎ, Abdülkerim (ts.). *Letâifi'l-İşârât*, Mısır: el-Hey'etü'l-Mısıriyye, 3. Baskı.
- MEVDÛDÎ, Ebu'l-Alâ (1997). *Tefhimu'l-Kur'an*, Tercüme Heyeti: Muhammed Han Kayani, Yusuf Karaca, Nazif Şişman, İsmail Bosnalı, Ali Ünal, Hamdi Aktaş, İstanbul: İnsan Yayınları.
- MÜCAHİD, Ebu'l-Haccâc (1989). *Tefsîru Mücahid*, Mısır: Dâru'l-Fikri'l-İslâmî.
- MÜKATİL b. SÜLEYMAN, Ebu'l-Hasen (1423/2002). *Tefsîru Mukatil b. Süleyman*, Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâs.
- en-NAHÇİVÂNÎ, Nimetullah b. Mahmud (1999). *el-Fevâihü'l-İlâhiyye ve'l-Mefâtihu'l-Çaybiyye*, Mısır: Dâru Rukkâbî.
- en-NESEFÎ, Ebu'l-Berekât Abdullah b. Ahmet (1419/1998). *Tefsîru'n-Nesefî (Medârikü't-Tenzil ve Hakâiku't-Te'vil)*, Beyrut: Dâru'l-Kelimi't-Tayyib.
- NİZAMÜDDİN EN-NİSÂBÜRÎ, Muhammed b. Huseyn (1416/1995). *Çarâibu'l-Kur'an ve Rağâibu'l-Furkan*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmî.
- ÖZTÜRK, Mahmut (2016). *Peygamberlerin Aile Bireyleriyle İmtihani*, Şanlıurfa: Elif Matbaası.
- er-RÂZÎ, Ebu Abdillah Muhammed b. Ömer Fahrüddin (1420/1999). *Mefâtihu'l-Çayb* (et-Tefsîru'l-Kebir), Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabiyye.
- es-SA'LEBÎ, Ebü İshak (2002). *el-Keşf ve'l-Beyan an Tefsiri'l-Kur'an*, Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî.
- es-SEÂLİBÎ, Abdurrahman b. Muhammed (1997). *Tefsîru's-Seâlibî (el-Cevâhiru'l-Hisân fi Tefsiri'l-Kur'ân)*, Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî.
- SEYYİD KUTUB (1412/1992). *Fi Zilâli'l-Kur'an*, Beyrut: Dâru's-Şurûk, 17. Baskı.
- es-SUYÛTÎ, Celalüddin (ts.). *ed-Dürü'l-Mensûr fi't-Tefsir bi'l-Me'sûr*, Beyrut: Dâru'l-Fikr.
- eş-ŞENKİTÎ, Muhammedü'l-Emîn Abdulkadir (1995). *Evdâü'l-Beyân fi İdâihü'l-Kurân bi'l-Kurân*, Beyrut: Dâru'l-Fikr.
- et-TABERÎ, Ebu Cafer Muhammed b. Cerir (2000). *Câmiu'l-Beyan an Te'vili Âyi'l-Kur'ân*, (Tahk: Ahmed Muhammed Şakir), Basım Yeri Yok: Müessesetü'r Risale.
- ez-ZECCÂC, Ebu İshak (1988). *Meâni'l-Kur'an ve l-râbüh*, Beyrut: Alemü'l-Kütüb.
- ez-ZEMAHŞERÎ, Ebu'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Amr (1407/1987). *el-Keşşâf an Hakâiki Çavami'di't-Tenzil*, Beyrut: Daru'l-Kitâbi'l-Arabî.

ez-ZÜHAYLÎ, Vehbe b. Mustafa (1418/1997). *et-Tefsîru'l-Münîr fi'l-Akîde ve's-Serîa ve'l-Menhec*, Dimeşk: Dâru'l-Fikri'l-Muâsir.